

Dorota Michulka

ORCID: 0000-0002-7237-2618

Uniwersytet Wrocławski

**Dorastanie zaangażowane.
Nastoletni bohaterowie powieści Anny Cieplak
wobec migracji i sprawczości
(*Ma być czysto* – teoria i praktyka recepcji)¹****Dorastanie i tożsamość migracyjna w literaturze dla młodego odbiorcy
(rekonesans)**

Jedną z trzech kwestii spornych dotyczących roli współczesnej nowej humanistyki obok nowatorskiej rangi merytorycznej i dyscyplinowego profesjonalizmu jest także społeczna jej przydatność, twierdzi Ryszard Nycz i podkreślając między innymi rolę kultury jako praktyki formacyjnej oraz jej interdyscyplinarne ujęcia, pisze, że

humanistyka powinna podejmować i rozwiązywać przede wszystkim problemy społecznie i cywilizacyjnie istotne współcześnie, zamiast zamykać się w wieży z kości słoniowej swych anachronicznych, hermetycznych zagadnień. [...] [Badania nowej humanistyki] nie proponują nowej systemowej analizy ludzkiego świata, lecz raczej konstelacyjną różnorodność studiów przypadków, które ukazują związki między różnymi sposobami myślenia, metodami, polami wiedzy. Uczą (uczyć mają) kreatywnej lektury, angażującej nie tylko wiedzę, ale też doświadczenie oraz inwencję i wyobraźnię odbiorcy. Zachęcają do rozwijania „wiedzy jak”, umiejętności „technicznych” i narzędziowych, radzenia sobie w sytuacjach ryzyka (eksperymentalnych), krytyczności wobec pewników i dogmatów, do sprawczej partycypacji w rzeczywistości kulturowej, społecznej czy politycznej².

¹ Artykuł został opracowany w ramach projektu: „Growing up in transnational families. «Good childhood» from the children’s perspective”. National Science Centre / Deutsche Forschungsgemeinschaft, Beethoven Classic 4. Numer grantu: 2020/39/G/HS6/01633.

² R. Nycz, *Nowa humanistyka w Polsce. Kilka bardzo subiektywnych obserwacji, koniektur, refutacji*, „Teksty Drugie” 2017, nr 1, s. 20, 27.

W ten krąg rozważań wpisze się także współczesna polska literatura dla młodzieży podejmująca kwestie trudnego dorastania i zmieniającego się modelu rodziny, przedstawianego w perspektywie zagadnienia migracji, transnarodowości i migracyjnej tożsamości³.

Reprezentacje tożsamości w literaturze dziecięcej i młodzieżowej dotyczącej szeroko pojętej migracji, często rozpatrywane w perspektywie studiów nad rodziną⁴, odnoszą się do obrazów idei, przekonań i opinii, określonych zwyczajów i obyczajów, określonego systemu aksjologicznego; eksponują także złożone relacje i praktyki rodzinne w sytuacji rozłąki (np. nieobecności rodziców lub jednego z rodziców). Proces ten przebiega na różnych płaszczyznach, zarówno obyczajowej, społeczno-kulturowej, jak i ekonomiczno-politycznej oraz aksjologicznej. Perspektywa określenia miejsca dziecka/nastolatka w tym procesie sugeruje również odniesienia do życia codziennego i zwraca uwagę na poczucie przynależności i identyfikacji⁵. „Rzeczywistość transnarodowa jest sama w sobie pomysłem na życie”⁶, tworzącym w tej przestrzeni nowe codzienne praktyki, kultuwującym określone wartości i kreującym nowe sposoby życia. Krystyna Slany zauważa nawet, że „migracja rozszerza i rozwija relacje społeczne, które są kształtowane przez miejsce pochodzenia i miejsce przybycia [...] jest także wskaźnikiem kapitału migracyjnego, generującego dostęp do różnych zasobów, w tym użytecznych informacji”⁷, a jedną z najważniejszych kategorii staje się pytanie o „podmiotowość i aktywność dzieci migrantów jako aktorów osadzonych w dynamicznym procesie budowania praktyk oraz zarządzania więziami i relacjami”⁸.

³ K. Slany, M. Ślusarczyk, P. Pustułka, *Polskie rodziny transnarodowe – dzieci, rodzice, instytucje i więzi z krajem*, Kraków–Warszawa 2017.

⁴ *Sociology of Personal Life*, red. V. May, New York 2011; D. Chambers, *A Sociology of Family Life. Change and Diversity in Intimate Relations*, Cambridge 2012.

⁵ B. Gromadzka, *Tożsamość migracyjna w literaturze dla dzieci i młodzieży oczyma nie-polskich pisarek – na przykładzie powieści Pankaganga. Myśl obieg Vali Þórsdóttir i Kasiénka Sarah Crossan*, „Dzieciństwo. Literatura i Kultura” 2022, vol. 4, nr 1, s. 67–91; M. Wójcik-Dudek, „Homo migrans”. *Miejsce literatury dla dzieci i młodzieży w edukacji empatii*, „Postscriptum Polonistyczne” 2019, nr 2 (24); W. Kostecka, *Dziwne – odmienne – obce. Dziecko jako Inny we współczesnej polskiej prozie dziecięcej i młodzieżowej*, „Literaria Copernicana” 2017, nr 3 (23); też, *Czym jest wielokulturowa literatura dziecięca i młodzieżowa i jak ją badać? Propozycje metodologiczne z perspektywy literaturoznawczej w kontekście polskim*, „Wielogłos” 2021, nr 1 (47); A. Fornalcyk-Lipska, *Odmiennność narodowa i etniczna w najnowszej polskiej literaturze dla młodego odbiorcy a wyzwania edukacji międzykulturowej*, „Kultura i Edukacja” 2017, nr 1 (115).

⁶ Ł. Krzyżowski, *Między gminą Radgoszcz a resztą Europy. Ku antropologii transmigracji*, Kraków 2009, s. 22.

⁷ T. Faist, *Transnationalization in International Migration: Implications for the Study of Citizenship and Culture*, „Ethnic and Racial Studies” 2000, vol. 23, no. 2, s. 189–222; T. Faist i in., *Transnational Social Protection: Migrants’ Strategies and Patterns of Inequalities*, „Population, Space and Place” 2015, vol. 21, no. 3, s. 193–202, cyt. za: K. Slany, M. Ślusarczyk, P. Pustułka, *Polskie rodziny transnarodowe...*

⁸ K. Slany, M. Ślusarczyk, P. Pustułka, *Polskie rodziny transnarodowe...*; H. Gosk, *Narracje migracyjne w literaturze polskiej XX i XXI wieku*, Kraków 2012; M. Stępień, *Wśród emigrantów*, Kraków 2007; B. Gromadzka, *Tożsamość migracyjna w literaturze...; Poetyka migracji*.

W XXI wieku, kiedy pojawiła się swoboda w sposobach poruszania się po świecie „bez granic”, szansa na wybór własnej, nowej drogi życiowej, nowego stylu życia, nowego *modus vivendi* i *modus adaptandi*, w badaniach nad modelem dorastania i rodziny doświadczonej migracją podjęto także aspekt sprawczości i rezyliencji (ze szczególnym uwzględnieniem kształtowania umiejętności w procesie dostosowywania się do zmieniających się warunków, zdolności adaptowania się do nowego otoczenia, uodpornianie się na stres i problemy związane z nieobecnością rodzica(ów), otwartość umysłu, działanie itd.), nazywając temat „literackiego doświadczania granic” swoistym „projektem egzystencjalnym”⁹. Projekt ów uwzględniał nie tylko dostosowywanie się do warunków, jakie panują w obcym środowisku za granicą, ale także literackie obrazy dzieci i nastolatków pozostawionych w ojczyźnie pod opieką dziadków lub innych członków rodziny po wyjeździe rodziców. Literatura podmiotu wydaje się bogata w tym obszarze, wymieńmy zatem najważniejsze pozycje książkowe, np.: *16.10 do Bergamo* Piotra Rowickiego (2017); *Czarny Młyn* Marcina Szczygielskiego (2011); *Moje Bullerbyn* Barbary Gawryluk (2010); *Chłopiec z Lampedusy* Rafała Witka (2016); *Bankaganga. Myśl obieg* Vali Þórsdóttir (2013); *Kasieńka* Sarah Crossan (2015); *Zielone martensy* Joanny Jagiełło (2016); *Dwa domy* Barbary Gawryluk (2016); *Strupki* Pauliny Józwik (2019); *Samotni.pl* Barbary Kosmowskiej (2011); *A w moim mieście jest inaczej* Małgorzaty Marmurowicz i Justyny Kukło (2014); *Mateusz w angielskiej szkole* Aleksandry Engländer-Botten (2015); *Pisklak* Zuzanny Orlińskiej (2012); *Smażone tablety* Agnieszki Tyszki (2015); *Ma być czysto* (2016) i *Rozpływaj się* (2021) Anny Cieplak¹⁰. Warto dodać, że literackie obrazy dziecka i dzieciństwa w perspektywie badań prowadzonych nad zagadnieniem rodzin w sytuacji rozłąki wpisane są przede wszystkim w konteksty społeczno-kulturowe, ale także odnoszą się do afektów i emocji (w szerszej perspektywie mogą zachęcać także do czytania empatyczne oraz kształtować społeczne kompetencje).

Literatura dla dzieci i młodzieży jest przecież nie tylko ważnym elementem szeroko pojętej edukacji humanistycznej (np. w ujęciu egzystencjalno-etycznym i kulturowym), ale także istotnym medium w procesie społecznej socjalizacji oraz społecznego zaangażowania.

Doświadczenie granic w literaturze polskiej przełomu XX i XXI wieku, red. P. Czapliński, R. Makarska, M. Tomczok, Katowice 2013; *Literatura utracona, poszukiwana czy odzyskana. Wokół problemów emigracji. Studia i szkice*, red. A. Andres, J. Wolski, Rzeszów 2003; M. Dąbrowski, *Współczesna literatura emigracyjna/migracyjna. Rewizja pojęć analitycznych*, „Rocznik Komparatystyczny” 2015, nr 6, s. 395–411; tenże, *Tekst międzykulturowy. O przemianach literatury emigracyjnej*, Warszawa 2016; M. Lutomiński, *Doświadczenia uchodźstwa i emigracji w polskiej literaturze dla dzieci i młodzieży na obczyźnie. Rekonesans*, [w:] *Z ojczyzny do obczyzny. Doświadczenia uchodźstwa polskiego*, red. R. Kleśta-Nawrocki, M. Lutomiński, A. Trapszyc, Toruń 2017, s. 305–330; J. Kosmalska, *Twórczość Polaków na Wyspach Brytyjskich. Transnarodowy zwrot w polskiej literaturze*, „Teksty Drugie” 2016, nr 3, s. 165–186.

⁹ *Poetyka migracji. Doświadczenie granic...*

¹⁰ W. Bedyński, *Liminalność krajobrazu kulturowego*, „Politeja” 2019, nr 1 (58), s. 31–45; *Granice i pogranicza w perspektywie orientalistycznej. Szkice o literaturze i kulturze*, red. A. Bednarczyk, M. Kubarek, M. Szatkowski, Kraków 2017.

Jak zauważa Agnieszka Janik, przytaczając konstatacje Mary Kehily: „istnieją różne sposoby bycia dzieckiem i różne rodzaje dzieciństwa. [...] Kwestią kluczową dla współczesnych podejść jest zrozumienie, że dzieciństwo nie jest uniwersalne; że jest raczej produktem kultury i jako takie zmienia się w zależności od czasu i miejsca”¹¹.

Już w latach 80. XX wieku pojawiło się wiele znaczących publikacji o charakterze socjologicznym, opisujących kondycję i sytuację dziecka. Intensywna eksploracja zagadnień odnoszących się do dzieciństwa jako społeczno-kulturowego konstruktowi pozwoliła na wyłonienie się szczególnej, nowej kategorii badań nad dzieciństwem określanej mianem nowej socjologii dzieciństwa, akcentującej podmiotowość dziecka, włączającej do budowania obrazu dzieciństwa również głos dziecka, dziecięcą perspektywę oglądu rzeczywistości i percepcję świata oraz działania samych dzieci¹². W jej ramach – pisze dalej Janik – badacze redefiniowali podejście do dziecka; odrzucili założenia o „uniwersalności” dzieciństwa; podjęli się analizy jego dyskursów. „Dzieciństwo zostało potraktowane jako społeczno-kulturowy konstrukt funkcjonujący w określonych warunkach i określonym czasie. W efekcie dostrzeżona została wielość dzieciństw, ich różnorodność i kontekstualność”¹³ oraz „konkretny sposób [który określi, jak] we wspólnym działaniu dzieci tworzą społeczną rzeczywistość”¹⁴.

W budowaniu pełnego obrazu społecznej rzeczywistości „pomagają” także sylwetki nastoletnich bohaterów literackich współczesnej polskiej prozy, aksjologicznie zagubionych w rzeczywistości ze względu na narastające problemy, związane np. z bezrobociem, nieobecnością rodziców (lub jednego rodzica) wyjeżdżających za granicę w celach zarobkowych. Kilkunastoletni bohaterowie muszą dostosować się zatem do nowej sytuacji rodzinnej, stać się psychicznie silni, aktywni, elastyczni, zaradni i przedsiębiorczy. „Na pierwszy plan wysuwa się znaczenie, jakie dla samych dzieci i nastolatków przybierają codzienne praktyki społeczne i kulturowe”¹⁵, nie tylko zagadnienia dziecięcego przeżycia, przemyśleń, doświadczeń i odczuć¹⁶,

¹¹ M.J. Kehily, *Wprowadzenie do badań nad dzieciństwem*, Kraków 2008, s. 23.

¹² A. James, A.L. James, *Constructing Childhood. Theory, Policy and Social Practice*, England 2004.

¹³ A. Janik, *Emocje w badaniach nad dzieciństwem. Studia z socjologii dzieciństwa i socjologii emocji*, <https://przegladpedagogiczny.ukw.edu.pl/archive/article/180/emocje-w-badaniach-nad-dziecinstwem-studia-z-socjologii-dziecinstwa-i-socjologii-emocji/article.pdf> (dostęp: 15.10.2023).

¹⁴ K. Zdanowicz-Kucharczyk, *Nowy paradygmat w socjologii dzieciństwa według A. James i A. Prout*, [w:] *Encyklopedia Dzieciństwa*, https://encyklopediadziecinstwa.pl/index.php/Nowy_paradygmat_w_socjologii_dzieci%C5%84stwa_wed%C5%82ug_A._James_i_A._Prout (dostęp: 15.10.2023). Zob. także: I. Nentwig-Gesemann, I. Klar, *Akcjonizm, regularność i reguły – o kulturze dziecięcych zabaw*, [w:] *Społeczne przestrzenie doświadczenia. Metoda interpretacji dokumentarnej*, red. S. Krzychała, Wrocław 2004, s. 173.

¹⁵ K. Zdanowicz-Kucharczyk, *Nowy paradygmat w socjologii...*

¹⁶ Tamże. Zob. także: A. James, Ch. Jenks, A. Prout, *Theorizing Childhood*, Cambridge 1998; M. Maryl, *Interpretator czy czytelnik? Projekt badań empirycznych nad stylami odbioru*, http://www.academia.edu/5544682/Interpretator_czy_czytelnik_Projekt_bada%C5%84_empirycznych_nad_stylami_odbioru (dostęp: 15.10.2023); D. Miall, D. Kuiken, *The Form of Reading. Empirical Studies of Literariness*, „Poetics” 1998, nr 25, s. 328; R. Nycz, *Antropologia*

ale także odkrywanie postawy oporu, niezgody i buntu – zachowań charakterystycznych dla okresu adolescencji, w końcu próba znalezienia dobrego rozwiązania w trudnej sytuacji rodzinnej, a w konsekwencji – sprawczość¹⁷.

Rozłąka migracyjna, trudne dialogi pokoleń i rezyliencja bohaterów śląskiej prowincji

W tym obszarze rozważań będą mieścić się również społeczno-obyczajowe powieści Anny Cieplak, historie o współczesnym dzieciństwie i dorastaniu w sytuacji rozłąki migracyjnej, o rozbitych rodzinach i społecznych dysproporcjach. Narracje dąbrowskiej pisarki wpisują się także w szerszy kontekst rozważań na temat koncepcji dziecka, dzieciństwa i dorastania w czasach politycznej transformacji, często ukazanej z perspektywy dorosłego; uwzględniają zagadnienia konfrontacji, rywalizacji i adaptacji rówieśniczej w małomiasteczkowej przestrzeni kształtowanej kulturowo poprzez ekonomiczne wpływy regionu; eksponują lokalność, trudne dialogi pokoleń i kwestie rezyliencji¹⁸. Ze względu na obecną w narracji perspektywę antropologicznej wrażliwości, książki Cieplak, jak się zdaje, mają także potencjał edukacyjny, aksjologiczny i prowokują do dyskusji na tematy egzystencjalno-etyczne, wpisują się znakomicie także w dyskurs prezentowany przez badaczy zajmujących się nową socjologią dzieciństwa¹⁹, socjologią emocji²⁰, tożsamością migracyjną czy humanistyką zaangażowaną²¹.

Anna Cieplak to nominowana do Nagrody Literackiej Nike (za powieść *Rozpływaj się*, 2021) pisarka, animatorka kultury i aktywistka miejska, związana także z Uniwersytetem Śląskim, zaangażowana w życie społeczne i szeroko pojętą edukację dzieci i młodzieży, koordynatorka wielu projektów kulturalnych realizowanych z młodymi

---

literatury – kulturowa teoria literatury – poetyka doświadczenia, „Teksty Drugie” 2007, nr 6; *Nowoczesność jako doświadczenie*, red. R. Nycz, J. Zeidler-Janiszewska, Kraków 2006; M. Maryl, *Antropologia odbioru literatury. Zagadnienia metodologiczne*, http://rcin.org.pl/ibl/Content/49748/WA248_66092_P-I-2524_maryl-antropol.pdf; *taż*, *Sztuka czytania? Mieke Bal w teorii i praktyce*, „Teksty Drugie” 2013, nr 4 (142), s. 312–326.

¹⁷ L. Rosenblatt, *The Reader, the Text, the Poem. The Transactional Theory of the Literary Work*, Carbondale 1994; *taż*, *Literature as Exploration*, New York 1995; Z. Budrewicz, *Odbiorca szkolnej lektury jako podmiot doświadczający*, [w:] *Doświadczenie lektury. Między krytyką literacką a dydaktyką literatury*, red. K. Biedrzycki, A. Janus-Sitarz, Kraków 2012.

¹⁸ R. Hanson, F. Hanson, *Rezyliencja. Jak ukształtować fundament spokoju, siły i szczęścia*, przeł. A. Sawicka-Chrapkowicz, Sopot 2018; G.R. Schiraldi, *Siła rezyliencji. Jak poradzić sobie ze stresem, traumą i przeciwnościami losu?*, Sopot 2019; S. Urbańska, *Matka migrantka. Perspektywa transnarodowości w badaniu przemian ról rodzicielskich*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny” 2009, R. 35, z. 1, s. 61–84; K. Slany, M. Ślusarczyk, P. Pustułka, *Polskie rodziny transnarodowe...*

¹⁹ D. Bühler-Niederberger, *Childhood Sociology in Ten Countries Current Outcomes and Future Directions*, „Current Sociology” 2010, nr 58 (2), s. 369–384.

²⁰ J. Turner, J. Stets, *Identity Theory*, New York 2009; J. Stets, P. Burke, *Self-Esteem and Identities*, „Sociological Perspectives” 2014, vol. 57, no. 4, s. 409–433.

²¹ R. Nycz, *Nowa humanistyka w Polsce...*, s. 18–40.

uczestnikami na Śląsku, w Cieszynie i Zagłębiu Dąbrowskim²² (np. warsztatów z zakresu wychowania przez sztukę realizowanych w ujęciu komunikacji artystycznej i społecznej).

Socjalizacja i szeroko pojęte wychowanie dzieci i młodzieży na śląskiej prowincji stają się także zasadniczymi tematami utworów Cieplak. Pisarka zwraca uwagę na przestrzeń, po której poruszają się bohaterowie (tu: społeczność małomiasteczkowa), język młodzieży i socjolekty (np. potoczny, kolokwializmy, slang) wpływające na styl porozumiewania się nastolatków oraz niełatwe dialogi pokoleń (tu: komunikowanie się z dorosłymi). Dominuje w nich zdecydowanie życie prywatne, codzienna praca i walka o przetrwanie, także doświadczanie zwykłych (potocznych, banalnych) zdarzeń. W strukturze narracji natomiast wyróżniają się mikrohistorie (rozumiane tu jako indywidualne doświadczenia jednostek) oraz zagadnienie migracji²³.

Utworki pisarki pochodzącej z Dąbrowy Górniczej poruszają zagadnienia istotne z perspektywy współczesnych rozważań o dorastaniu: aksjologiczne zagubienie nastolatków; dysfunkcyjne rodziny; rozwody; kryzys macierzyństwa; patologie; obrazy eurosierot; pokolenie pozbawione wartości, zakorzenienia i poczucia tożsamości; egzystencjalną samotność niepewność; brak emocjonalnej stabilności; uzależnienia (np. od alkoholu)²⁴.

W powieściach Cieplak, mimo dążenia bohaterów do zachowania własnej tożsamości niezależnej od statusu społecznego, wyraźnie widać psychologiczną odrębność i społeczną „inność” młodych dorosłych, ich nastoletnie osamotnienie oraz specyficzny, konfrontacyjny charakter działań, co w zasadzie od początku „ustawia” bohaterów/bohaterki na pozycji społecznych outsiderów/outsiderki. Powieści (w tym *Ma być czysto*) skoncentrowane są bowiem nie na schemacie fabularnym, ale raczej na inicjacji bohaterów oraz reprezentatywnych dla nich postawach i wartościach. Siła owych historii tkwi w portretach psychologicznych nastolatków oraz refleksyjno-egzystencjalnym typie narracji, ukazanej z perspektywy dorastających bohaterów i rozterek odzwierciedlających ich wewnątrz. Bohaterowie i bohaterki

²² Część rozważań odnoszących się do twórczości Anny Cieplak pochodzi z artykułu *Dorastanie w „banalnej rzeczywistości” śląskich prowincji – powieści Anny Cieplak jako przykład literatury zaangażowanej* (w: *Młody Śląsk. Dzieci, młodzież i literatura regionu*, red. E. Białek, D. Michułka, W. Browarny, Wrocław 2023).

²³ E. Domańska, *Mikrohistorie. Spotkania w międzyświatach*, Poznań 2005.

²⁴ J.L. Flandrin, *Historia rodziny*, przeł. A. Kuryś, Warszawa 1998; G. Leszczyński, *Bunt czytelników. Proza inicjacyjna net generation*, Warszawa 2010; R. MacCallum, *Ideologies of Identity in Adolescent Fiction: The Dialogic Construction of Subjectivity*, New York 1999; A. Martuszevska, *Powieść i prawdopodobieństwo*, Kraków 1992; D. Michułka, *No Way Out? On Communicative and Axiological Confusion of Protagonists in Books for Young Readers in Late 20th and Early 21st Century (in Poland)*, [w:] *Understanding Misunderstanding*, vol. 2: *Artistic Practices*, red. T. Brzostowska-Tereszkiewicz, M. Rembowska-Pluciennik, B. Śniecikowska, Berlin 2019, s. 157–179; R. Seelinger Trites, *Disturbing the Universe: Power and Repression in Adolescent Literature*, Iowa 2000; G. Skotnicka, *Jaka jesteś, polska rodzino, we współczesnej beletrystyce dla dzieci i młodzieży? Rekonesans tematyczno-problemowy*, [w:] *Kultura literacka dzieci i młodzieży w progu XXI stulecia*, red. J. Papuzińska, G. Leszczyński, Warszawa 2002, s. 79–98.

prozy Cieplak mierzący się z problemami wykraczającymi znacznie poza psychiczną i emocjonalność dojrzałość nastoletniego wieku można podzielić na dwie grupy: kategorię nastolatków „ogarniających” otaczającą ich rzeczywistość, dorastających i dojrzewających szybciej, oraz grupę takich postaci, które „poddają się” egzystencjalnym wyzwaniom i gubią się w labiryncie wartości (np. Oliwka z *Ma być czysto* czy Anita z *Lato powyżej zera*). Świat przedstawiony utworów jest natomiast zakorzeniony w kontekstach społeczno-kulturowych i może być rozpatrywany z perspektywy socjologicznej, szczególnie w tych historiach, w których figury dorastających protagonistów zarysowane są na tle społecznego rozwarstwienia i ekonomicznych dysproporcji, emigracji czy przemian obrazu rodziny (np. w powieściach *Rozpływaj się czy Ma być czysto*).

Istotne znaczenie dla struktury powieści Anny Cieplak ma wspomniana już konstrukcja przestrzeni, po której poruszają się bohaterowie; przestrzeni, która w strategii „mapowania świata”²⁵ staje się „początkiem nowych znaczeń”²⁶, wprowadzającym czytelnika w perspektywę badań geografii humanistycznej (i „jej ewolucji w tak zwaną geografii kulturową”²⁷). Szczególnego znaczenia nabierają w tym kontekście obrazy *genius loci* oraz „sposoby doświadczania przestrzeni i nadawanie jej emocjonalnych zabarwień”²⁸. Obrazy Będzina, Cieszyna, Dąbrowy Górniczej, Rudy Śląskiej, Nowej Huty (np. ulicy Janasa, Pianki, familków, parku Kozioła) to reprezentacje miejsc Górnego Śląska, topografii regionu, przestrzeni miasteczek, z którymi związane jest codzienne życie bohaterów, rzeczywiste place i ulice, realnie istniejące hipermarkety, dworce autobusowe. Społeczne zaangażowanie bohaterów w kreowanie przestrzeni i doświadczanie miejsc pozwala czytelnikowi „dostrzec” wyraźnie rzeczywistość pozaliteracką, dodającą opowieści autentyczności, która ukazując „zamkniętą” regionalną lokalność – uwiarygadnia przekaz²⁹.

Idąc tu tropem przemysleń Elżbiety Rybickiej, warto podkreślić jeszcze dwie wyróżniające się w powieściach Cieplak kategorie przestrzeni:

²⁵ Zob. P. Jackson, *Maps of Meaning. An Introduction to Cultural Geography*, London 1989.

²⁶ D. Jędrzejczyk, *Krajobraz kulturowy jako metafora życia*, [w:] *Kultura jako przedmiot badań geograficznych. Studia teoretyczne i regionalne*, red. E. Orłowska, Wrocław 2002, s. 21–22, cyt. za: E. Rybicka, *Zwrot topograficzny w badaniach literackich. Od poetyki przestrzeni do polityki miejsca*, [w:] *Kulturowa teoria literatury (2). Poetyki, problematyki, interpretacje*, red. T. Walas, R. Nycz, Kraków 2012, s. 323.

²⁷ Ch. Philo, *More Words, More Worlds. Reflections on the „Cultural Turn” and Human Geography*, [w:] *Cultural Turns: Perspectives on Cultural Geography*, red. I. Cook i in., Prentice Hall 2000. Zob. M. Crang, *Cultural Geography*, Routledge–London–New York 1998.

²⁸ H. Libura, *Geografia i literatura*, „Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej” 1990, s. 4, cyt. za: E. Rybicka, *Zwrot topograficzny w badaniach literackich...*, s. 323.

²⁹ E. Rybicka, *Kosmopolityczny lokalizm. Doświadczenie przestrzeni w literaturze polskiej po 2000 roku*, https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/9860/rybicka_kosmopolityczny_lokalizm_doswiadczenie_przestrzeni_2015.pdf?sequence=1&isAllowed=y (dostęp: 15.10.2023). Pisząc o nowej kartografii, badaczka przywołuje m.in. zjawisko „otwartego regionalizmu” oraz nowy model przestrzeni związany z zagadnieniem „nobilizacji lokalności [które] odpowiadała tak zwana literatura «małych ojczyzn»” (tamże, s. 389).

1) konceptualizacje podmiotu, podkreślające znaczenie jego przestrzennego umiejscowienia oraz trajektorii (podmiot nomadyczny, atopiczny, *homo localis*); [...] 2) powrót kategorii miejsca i co za tym idzie akcentowanie lokalnych i regionalnych, a także innych (płciowych, [...] klasowych, kulturowych) parametrów [...] praktyk artystycznych oraz powiązane z tym problematyzowanie opozycji lokalne – globalne³⁰.

W taki sposób wykreowani są np. bohaterowie powieści *Rozpływaj się* (2021). Akcja powieści, tak jak wcześniejszych książek autorki (*Ma być czysto*, 2016; *Lato powyżej zera*, 2017; *Lekki bagaż*, 2019), toczy się na Śląsku i ukazuje indywidualne losy i problemy dorastania bohaterów i bohaterek, wpisując je w społeczne realia polskiej prowincji i ukazując w perspektywie najnowszej polskiej historii lat 90. XX wieku, tuż po przemianach politycznych. Uwaga czytelnika skierowana jest na pokolenie euro sierot, czyli dzieci, których rodzice wyemigrowali za granicę w celach zarobkowych. Czworo głównych bohaterów to mieszkańcy kamienicy w Rudzie Śląskiej, młodzi ludzie urodzeni w latach 80. XX wieku, których losy układają się w opowieść o miłości, przyjaźni i rozłące, o pragnieniu zmiany, o marzeniach o lepszym świecie, o niechcianych wyjazdach i niespodziewanych powrotach.

Narracja prowadzona jest retrospektywnie i ukazuje losy dorosłych już bohaterów: Aliny, Marceliny, Janka i Roberta na przestrzeni 20 lat (1999–2019). Katalizatorem powieściowych zdarzeń staje się Omama, babcia Roberta i Janka, która pracuje zarobkowo w Niemczech. Kobieta niespodziewanie wraca do Polski i próbuje scalić rozsypaną przyjaźń młodych ludzi. Dzięki staruszce bohaterowie rekonstruują przeszłość: wracają pamięcią do konkretnych miejsc i czasów dzieciństwa i młodości, analizują życiowe błędy, źle ulokowane uczucia i emocje, niewłaściwe decyzje, komentują przywiązanie do rodzinnej okolicy, życiowe ucieczki, poszukiwanie lepszego życia. Istotny wydaje się w narracjach Ciepłak brak bliskości i komunikacyjny dystans, z jakim borykają się dorośli i dzieci, związany między innymi z problemami natury ekonomicznej i emigracją rodziców/dziadków w poszukiwaniu pracy. Młodzi ludzie (dzieci i młodzież) bez perspektyw na lepsze życie w miasteczkach ogarniętych bezrobociem występują w roli „eurosierot” i próbują odnaleźć sens życia w zapomnianym przez cywilizację świecie. Przestrzeń codzienności prowincjonalnych miasteczek i przedmieść większych miast, nacechowana etycznie ze względu na obrazy zagubionych w rzeczywistości bohaterów w niej „zakorzenionych”, kieruje uwagę odbiorcy także na jej połączenia z temporalnością (tu: od wielu lat w miasteczkach, w których usytuowana jest fabuła powieści, nic się nie zmienia i nic nie dzieje, a czas dla bohaterów „się zatrzymał”), niemniej jednak prowokuje czytelnicze dyskusje, pozwala na promowanie „sprawczości” i społecznego zaangażowania oraz na konkretne działania społeczne³¹.

³⁰ Taż, *Zwrot topograficzny w badaniach literackich...*, s. 327.

³¹ R. Nycz, *Nowa humanistyka w Polsce...; Literatura zaangażowana – koncepcje, programy, realizacje. Czy potrzebna nowa definicja?*, red. E. Ziętek-Maciejczyk, P. Cieliczko, Warszawa 2006, s. 177.

Praktyka lektury. *Ma być czysto* – między afektem a społecznym zaangażowaniem

Dojrzała literacko powieść *Ma być czysto* zakorzeniona jest wyraźnie w kontekstach społeczno-kulturowych, eksponuje psychologiczne portrety nastoletnich przyjaciółek – Oliwki i Julki – oraz ukazany w tle wyrazisty obraz młodej macochy Julki, Magdy³². W obszarze krytyki literackiej, w ocenie powieści, podkreślano pełne zrozumienie Ciepłak dla problemów młodzieży, odwołania autorki do tradycji obyczajowo-problemowych utworów (np. Krystyny Siesickiej czy Krystyny Boglar), uwzględnianie aspektów związanych z psychologią rozwojową nastolatków, dylematy relacji społecznych młodych dorosłych w środowisku małomiasteczkowym, rywalizację rówieśniczą (tu: społeczne rozwarstwienie wpływające na indywidualną tożsamość bohaterów oraz status społeczny i ekonomiczny rodzin, z których pochodzą młodzi dorośli), problemy migracji i rodzin transnarodowych, społeczną empatię autorki oraz wyczucie językowe znakomicie oddające komunikacyjne niuanse młodzieżowego slangu.

Na portalu Krytyki Politycznej pojawił się taki oto fragment recenzji powieści *Ma być czysto*:

[to historia] o brudzie prowincji, gdzie o być albo nie być może zadecydować złośliwa plotka. O dorosłych, którzy są bardziej bezradni niż dzieci. I dzieciach, które muszą dźwigać odpowiedzialność dorosłych. Jakby życie nie było wystarczająco trudne, nad losem ich wszystkich czuwa zmęczony kurator, wielkie państwo polskie³³.

Odwołująca się wyraźnie do kwestii społecznych opowieść Ciepłak uwzględnia także aspekty instytucjonalnej opieki (np. zaniedbana emocjonalnie Oliwka, która zajmuje się sobą i młodszym rodzeństwem, ponieważ matka wyjechała zarobkowo za granicę, a w Polsce nastolatką opiekuje się ojczym; Oliwka ma opiekę kuratora za kradzież, a Magda – oskarżana o rozbicie rodziny, walczy o prawo opieki nad Julką, pasierbicą). Bohaterki reprezentują różny status społeczny, jednak mają podobne problemy związane m.in. z rówieśniczą rywalizacją, osamotnieniem wynikającym z braku rodzinnego wsparcia (np. w sytuacji podejrzenia o niechcianą ciążę), dylematami natury seksualnej, samooceną, ale także niepewnością w relacjach związanych z płcią przeciwną (np. niełatwe kontakty z mężczyznami wyeksponowane są w tych partiach narracji, które odnoszą się szerzej do kobiecej tożsamości), napięciem wywołanym zagrożeniem przemocą, psychicznymi krzywdami, które przekładają się na myśli o samobójstwie. Społeczna presja i instytucjonalna kontrola (sądu, policji czy szkoły) jest większa w przypadku pozycjonowanej niżej społecznie Oliwii,

³² Autorka dostała za ten utwór kilka nagród: w roku 2017 Nagrodę Literacką im. Witolda Gombrowicza, nagrodę dla najlepszego debiutu im. Josepha Conrada i Nagrodę Marszałka Województwa Śląskiego Dla Młodych Twórców; była też nominowana do Nagrody Literackiej Gdynia i Nagrody-Stypendium im. Stanisława Barańczaka.

³³ *Zaproszenie / Warszawa 11.03 / Spotkanie z Anną Ciepłak*, <https://wydawnictwo.krytyka-polityczna.pl/blog/wydarzenie/zaproszeniewarszawa-1103-spotkanie-z-anna-cieplak> (dostęp: 15.10.2023).

którą obwinia się bardziej niż inne nastolatki – pochodzące z zamożniejszych domów. „Dziewczęce dorastanie jawi się w tej powieści jako zmaganie się z konwencjami i stereotypizacją, w którym pomocą może być żeńska przyjaźń oparta na podobieństwie doświadczeń [...]”³⁴.

Akcja powieści osadzona jest w rodzinnej miejscowości autorki – Dąbrowie Górniczej. Czytelnicza recepcja utworu *Cieplak* to również poszukiwanie miejsc znanych i oswojonych przestrzennie, śledząc zatem „dąbrowskość” książki, autorka jednej z recenzji zamieszcza następujący komentarz:

Na zmianę wzruszałam się znanymi punktami topograficznymi czy lokalnymi określeniami (jak „pomnik Hendriksa” albo „wiejska strzała” – autobus jadący do zakątków odległych od centrum), konfrontowałam swoją wiedzę o „dobrych” i „złych” dzielnicach z wizją autorki, denerwowałam się nieścisłościami (detale dotyczące tras autobusów, lokalizacji szkoły sportowej czy fakt, że dni miasta od lat są w parku Hallera, a nie parku „Zielona”)³⁵.

Praktyka lektury³⁶

Praca z tekstem powieści *Cieplak* w szkole w trakcie naszych badań opierała się na następujących założeniach: „Skupienie na narracjach literackich [dla młodzieży] wiąże się z [...] przekonaniem o tym, że lektura narracji fikcyjnych zaspokaja wyjątkowe potrzeby emocjonalno-poznawcze człowieka”³⁷.

W pracy nad szkolną recepcją powieści zadano pytanie: czy książka *Ma być czysto* Anny Cieplak może zainspirować nastoletnich czytelników do rozważań o problemach dorastania? W czym tkwi jej literacki i aksjologiczny potencjał?

Uczniowie po omówieniu powieści odpowiadali na kilka pytań, uwzględniając sześć kwestii: 1) literackie obrazy nastoletnich bohaterek ukazane z perspektywy problemów dorastania; 2) konteksty społeczne powieści; 3) zagadnienie dialogów pokoleń; 4) temat migracyjnej rozłąki; 5) wpisane w narrację emocje; 6) odwołania

³⁴ Culture.pl, *Anna Cieplak*, <https://culture.pl/pl/tworca/anna-cieplak> (dostęp: 15.06.2021).

³⁵ K. Czaja, *Ta (nie) nasza młodość (Anna Cieplak, „Ma być czysto”)*, „artPapier” 2017, nr 2 (314), <http://artpapier.com/index.php?page=artykul&wydanie=317&artykul=5941> (dostęp: 15.10.2023).

³⁶ W badaniu brały udział dwie wrocławskie szkoły podstawowe, uczniowie klas VIII (SP 108 – nauczyciel języka polskiego Łukasz Gregorowicz, oraz SP 107 – nauczycielka języka polskiego Agata Wodzińska), udało się zgromadzić 20 prac pisemnych – wypowiedzi uczniowskich, które omówiłam w niniejszym tekście. Wykonanie zadań poprzedzone było jedną lekcją poświęconą powieści *Ma być czysto*.

³⁷ Cyt. za: M. Rembowska-Pluciennik, *Autoreferat*, <http://ibl.waw.pl/rembowskapluciennikautoreferat.pdf> (dostęp: 20.10.2016) [podkr. D.M.]. O sile narracji przeznaczonych dla młodego czytelnika pisali m.in. Maria Nikolajewa czy Peter Hunt. Zob. M. Nikolajewa, *Reading for Learning. Cognitive Approaches to Children’s Literature*, Cambridge 2014; P. Hunt, *Narrative Theory and Children’s Literature*, „Children’s Literature Association Quarterly” 1984–1985, vol. 9, no. 4, s. 191–194.

do rzeczywistości pozaliterackiej i własnych doświadczeń. W takim ujęciu lektury powieść *Ma być czysto* realizowałaby wytyczne charakterystyczne dla „literatury afektywnej” i mieściłaby się w omówionym przez Ryszarda Nycza obszarze badań dotyczących poetyki doświadczenia. Nycz stwierdza, że w przypadku „literatury afektywnej” „[...] charakterystyki [...] postaci, cech oraz zasad organizacji form literatury, [...] nie tylko modelowane są na specyficznych «procedurach» empirycznych procesów robienia/zyskiwania doświadczenia, lecz także mogą dla niektórych sposobów jego przebiegu pełnić rolę konstytutywną, wzorcową, modelującą”³⁸.

Kamila Kowalczyk, omawiając polski stan badań literaturoznawczych nad zagadnieniem „literatury afektywnej” i zajmując się rozróżnieniem określania afektów, emocji i uczuć, stwierdza, że:

Koncepcja obszarów „aintelektualnych doznań” pozwala przyjrzeć się procesom i zjawiskom charakterystycznym nie tyle dla rozumowego odbierania treści, ile afektywno-zmysłowego doświadczenia, „[...] bez którego nie mogłoby dochodzić do otwarcia na inność tekstu i w konsekwencji do jego zrozumienia”. [...] Należy [...] zastrzec, że „emocje” nie będą utożsamiane z „afektami”, obie kategorie nie są jednak wobec siebie opozycyjne – przeciwnie: funkcjonują na płaszczyźnie wzajemnej relacyjności³⁹.

Przydatna w analizie uczniowskich prac stała się także wykorzystana przez Normana Hollanda psychoanalityczna teoria analizy dzieła literackiego oraz omówione przez badacza psychologiczne aspekty odbioru literatury (indywidualne i subiektywne) związane z wprowadzeniem do badań perspektywy życia codziennego. Uwzględnienie poetyki codzienności pozwoliło na konstruowanie klarowniejszego obrazu potrzeb i pragnień młodego czytelnika/odbiorcy utworu⁴⁰.

Warto podkreślić, że w wielu publikacjach odnoszących się do kwestii szkolnego procesu odbioru literatury, w tym głównie w jednym z pierwszych opracowań omawiających zagadnienie *interactional reading* Louise Rosenblatt, zakłada się przede wszystkim kontekst rzeczywistości pozaliterackiej oraz prywatną, także egzystencjalną, potrzebę lektury: skupienie czytelnika na tekście (jako zdarzeniu), uaktywnianie w jego dotychczasowych doświadczeniach wybranych elementów – zewnętrznych odwołań i wewnętrznych reakcji, które zostały zespolone z symbolicznymi znaczeniami słów. Zdaniem Rosenblatt kreowanie znaczenia tekstu wyrasta z sieci relacji pomiędzy symbolicznymi elementami zgodnie z intuicją czytelnika. Symbole prowadzą do obrazów, obiektów, idei, związków poprzez konkretne skojarzenia lub odczucia – utworzone poprzez związane z nimi dotychczasowe doświadczenia w „prawdziwym życiu” lub też w literaturze. Wybór i organizacja reakcji w pewnym stopniu zależą od założeń, oczekiwań i wycucia możliwych struktur, które czytelnik wyniósł z życia.

³⁸ R. Nycz, *Poetyka doświadczenia. Teoria, nowoczesność, literatura*, Warszawa 2012, s. 141.

³⁹ K. Kowalczyk, *Afektywno-emocjonalne pojmowanie dziecięcego ciała w literackich narracjach o II wojnie światowej (na przykładzie Dzieci, których nie ma Renaty Piątkowskiej)*, „Er(r)go. Teoria – Literatura – Kultura / Er(r)go. Theory – Literature – Culture” 2022, nr 45, s. 231–232.

⁴⁰ N. Holland, *The Dynamics of Literary Response*, New York 1975.

Dlatego właśnie wbudowany w samą esencję procesu literackiego jest specyficzny świat każdego czytelnika⁴¹.

Koncepcja doświadczeń czytelniczych w naszym projekcie była związana także z wykorzystaniem czterech kluczowych form zaangażowania w tekst, jakie analizuje Rita Felski w publikacji *Literatura w użyciu* (2008): rozpoznaniem, oczarowaniem, wiedzą i szokiem.

Rozpoznanie w ujęciu Felski – zgodnie z oceną Jarosława Woźniaka – jest takim użyciem literatury, które prowadzić ma do iście sokratejskiego samopoznania i (re)interpretacji własnego ja [...]. Oczarowanie – pisze dalej Woźniak [...], może przybierać wiele postaci. Obok [...] immersji występuje też [...] rodzaj oczarowania polegający na pozwoleniu uwiedzenia się przez styl, czyli przez, używając terminu Ingardena, warstwę językowo-brzmieniową dzieła sztuki literackiej⁴².

Trzecią kategorią omówioną przez Felski jest wiedza, model kluczowy dla naszej analizy. W tym przypadku ujawnia się w odbiorze sensotwórcza funkcja lektury i podejście do literatury jako formy wiedzy społecznej⁴³. Pytanie o to, „co wie literatura», [...] jest być może najstarsze w refleksji literaturoznawczej, gdyż bezpośrednio wiąże się z zagadnieniem *mimesis*⁴⁴ – stwierdza Woźniak.

Ostatnia kategoria – szok – ma miejsce, gdy czytelnik odczuwa ból, zaskoczenie, a nawet przerażenie⁴⁵: „można rozumieć ją jako przeciwieństwo oczarowania. Temu pojęciu zaczerpniętemu ze słownika języka codziennego w teorii literatury odpowiadają zazwyczaj takie pojęcia, jak transgresja, defamiliaryzacja, trauma czy wzniosłość (*sublime*)⁴⁶.

Powieść *Cieplak* ma duży potencjał narracyjny. Proza śląskiej autorki zachęca czytelnika do skupienia się na trudnych dialogach prowadzonych między Julią i macochą – Magdą, między Oliwką i jej „ojczymem” (partnerem matki), między przyjaciółkami Julią i Oliwką; odwołuje się do wewnętrznych dylematów nastolatek i prowokuje czytelnika do wrażliwości, uważności w obserwowaniu zachowań bohaterki, a w dalszej konsekwencji stawia także pytania etyczne.

Omawiając kreacje literackie bohaterki powieści *Cieplak* oraz ich aksjologiczne zagubienie w rzeczywistości, w klasie odczytano także głośno fragment recenzji, którą uwzględniali w swoich pracach uczniowie: „Oliwka i Julka jawią się jako osoby

⁴¹ L. Rosenblatt, *The Reader, the Text, the Poem...*; też, *Literature as Exploration...*

⁴² J. Woźniak, *Czytając* [Recenzja: Rita Felski, *Literatura w użyciu*, przeł. Joanna Borkowska et al., „Poznańskie Studia Polonistyczne”, Poznań 2016, ss. 170], „Acta Universitatis Wratislaviensis. Literatura i Kultura Popularna” 2016, t. 22, nr 3772, <https://uwur.pl/lkp/article/view/2877/2803> (dostęp: 15.10.2023).

⁴³ R. Felski, *Literatura w użyciu*, przeł. Joanna Borkowska i in., „Poznańskie Studia Polonistyczne” 2016, s. 104.

⁴⁴ J. Woźniak, *Czytając...*

⁴⁵ R. Felski, *Literatura...*, s. 105.

⁴⁶ J. Woźniak, *Czytając...*

pogubione, niedojrzałe do ponoszenia konsekwencji pewnych towarzyskich wyborów, ale i rokujące nieźle, gdy tylko pozwalają sobie na zrzucenie masek założonych na użytek rówieśniczego otoczenia”⁴⁷. Wypowiedzi młodych czytelników dokumentują, jak dzieci pozycjonują się w stosunku do fikcyjnych postaci (tu: Oliwki i Julki), identyfikują się z nimi lub sympatyzują, jak interpretują przedstawiane rodziny na tle własnych doświadczeń i implikowanej wiedzy o „dobrym dorastaniu”⁴⁸.

Uczniowie, którzy przedstawiają osobowość nastoletnich bohaterek, piszą o ich uczuciach, emocjach i wewnętrznych rozterkach. Przemyslenia uczniów odnoszą się także do głębszego poziomu refleksji egzystencjalnych i etycznych związanych z ich codziennymi problemami życiowymi, tożsamością, społecznymi dysproporcjami, samotnością wynikającą ze skomplikowanych relacji z dorosłymi pracującymi za granicą (lub dorosłymi opiekunami nieobecnymi w domu z powodów zawodowych) czy braku porozumienia z rówieśnikami. Nastoletni czytelnicy powieści ujawniają własną reakcję emocjonalną na przedstawione wydarzenia, własne refleksje, nawiązując do otaczającej ich rzeczywistości (np. zjawiska migracji, różnic społecznych, statusu życia w małych miasteczkach i dużych aglomeracjach). Uczniowie podkreślają, że mimo poruszanych w książce „trudnych problemów” powieść *Ciepłak* jest „nowoczesna” i „współczesna” (prawdopodobnie dlatego, że w polskiej szkole w kanonach lektur nie ma zbyt wielu tekstów, które odnosiłyby się do współczesnej rzeczywistości). Zauważają też, że mimo kontrowersyjnego zachowania Oliwki (które kończy się pobytem w ośrodku wychowawczym) jej postawa może prowokować do dyskusji – dziewczyna stara się być dojrzała jak na swój wiek, jest odważna, cierpliwa i wytrwała, nie ucieka od problemów, próbuje stawić im czoło, odnaleźć się w trudnej rzeczywistości (np. opieki nad młodszym rodzeństwem, nawiązania przyjacielskiego kontaktu z partnerem nieobecnej matki, ułożenia sobie relacji rówieśniczych, w tym przyjaźni z Julką), w pewien sposób nawet walczy o swoje „ja”, o swoją autentyczność i niezależność.

Podsumowanie

W swoich wypowiedziach pisemnych i ustnych młodzież wyraźnie dostrzega społeczny kontekst opowieści, podkreśla, że problem emigracji i trudnego dorastania dotyka wielu rodzin w Polsce (tworzy obrazy eurosierot). Postać matki, która wyjechała, również brzmi znajomo dla wielu młodych czytelników – wyrażają oni głębszą refleksję i piszą o rozbitych rodzinach, rozwodach, braku czasu, komunikacji czy

⁴⁷ K. Czaja, *Ta (nie) nasza młodość...*

⁴⁸ Jak zauważono, wypowiedzi uczniów mogą odzwierciedlać w niektórych punktach pięć typów identyfikacji z bohaterem według teorii H.R. Jausa, która wymaga zaangażowania czytelnika książki i jest związana z psychoanalizą: 1) asocjacyjna (wczuwanie się w postać), 2) podziwiająca postać, 3) współczująca, 4) przeżywająca katharsis (mająca moc oczyszczenia, szokująca, wywołująca śmiech), 5) ironiczna. Zob. H.R. Jauss, *Wzorce interakcji w procesie identyfikacji z bohaterem*, [w:] *Współczesna myśl literacka w Republice Federalnej Niemiec*, red. H. Orłowski, przeł. M. Łukasiewicz, W. Bialik, M. Przybecki, Warszawa 1986, s. 178–184. Zob. też: M. Maryl, *Interpretator czy czytelnik?...*

zrozumienia ze strony zapracowanych dorosłych i samotności⁴⁹, ale jednocześnie podkreślają umiejętność dostosowania się do nowej sytuacji, a mierzenie się z problemami wynikającymi z nieobecności rodziców i poszukiwanie rozwiązania to także swoista próba mobilizacji do działania.

Intrygujące były odpowiedzi uczniów związane z „dorosłym” odczytaniem utworu: młodzież podkreślała bowiem, że opowieść Ciepłak jest zdecydowanie wieloadresowa, przeznaczona dla nastolatków i dorosłych; że jest to historia nie tylko o samotności nastolatków, lecz także o alienacji i odosobnieniu dorosłych, a przede wszystkim odnosi się do różnych sytuacji społecznych dotyczących relacji z dorosłymi i kwestii trudnego międzypokoleniowego dialogu.

Przedstawione w książce portrety psychologiczne bohaterów, choć narracja jest „rwana” i fragmentaryczna (jak dostrzegli w rozmowie uczniowie), są przekonujące i prowokują do głębszych dyskusji zarówno na temat wewnętrznych rozterek dorastających dziewcząt, jak i kwestii egzystencjalno-etycznych, odnoszą się również szerzej do rozmów o czytelnym zaangażowaniu, empatii wobec rodzin z doświadczeniem migracyjnym oraz sytuacji współczesnych nastolatków próbujących określić własną tożsamość.

Bibliografia

- Bedyński W., *Liminalność krajobrazu kulturowego*, „Politeja” 2019, nr 1 (58), s. 31–45.
- Borkowska G., *Życie codzienne jako kategoria literacka i badawcza (rekonesans)*, [w:] *Jak badać obyczaj?*, red. M. Szpakowska, Warszawa 2007.
- Budrewicz Z., *Odbiorca szkolnej lektury jako podmiot doświadczający*, [w:] *Doświadczenie lektury. Między krytyką literacką a dydaktyką literatury*, red. K. Biedrzycki, A. Janus-Sitarz, Kraków 2012.
- Bühler-Niederberger D., *Childhood Sociology in Ten Countries Current Outcomes and Future Directions*, „Current Sociology” 2010, nr 58 (2), s. 369–384.
- Certeau M. de, *Wynaleźć codzienność. Sztuki działania*, przeł. K. Thiel-Jańczuk, Kraków 2008.
- Chambers D., *A Sociology of Family Life. Change and Diversity in Intimate Relations*, Cambridge: Polity Press 2012.
- Ciepłak A., *Ciało huty*, Kraków 2023.
- Ciepłak A., *Lata powyżej zera*, Kraków 2017.
- Ciepłak A., *Lekki bagaż*, Kraków 2019.
- Ciepłak A., *Ma być czysto*, Warszawa 2016.
- Ciepłak A., *Rozpływaj się*, Kraków 2021.
- Ciepłak A., Ostałowska A., *Zaufanie*, Warszawa 2015.
- Crang M., *Cultural Geography*, Routledge–London–New York 1998.
- Culture.pl, *Anna Ciepłak*, <https://culture.pl/pl/tworca/anna-cieplak> (dostęp: 15.06.2021).

---

⁴⁹ D. Miall, D. Kuiken, *Aspects of Literary Response: A New Questionnaire*, „Research in the Teaching English” 1995, no. 29.

- Czaja K., *Nasza, a jakby nie nasza* (Anna Cieplak, „Lata powyżej zera”), „artPapier” 2017, nr 19 (331), <http://artpapier.com/index.php?page=artykul&wydanie=333&artykul=6388> (dostęp: 15.10.2023).
- Czaja K., *Ta (nie) nasza młodość* (Anna Cieplak, „Ma być czysto”), „artPapier” 2017, nr 2 (314), <http://artpapier.com/index.php?page=artykul&wydanie=317&artykul=5941> (dostęp: 15.10.2023).
- Dąbrowski M., *Tekst międzykulturowy. O przemianach literatury emigracyjnej*, Warszawa 2016.
- Dąbrowski M., *Współczesna literatura emigracyjna/migracyjna. Rewizja pojęć analitycznych*, „Rocznik Komparatystyczny” 2015, nr 6, s. 395–413, DOI: 10.18276/rk.2015.6-21.
- Domańska E., *Mikrohistorie. Spotkania w międzyświatach*, Poznań 2005.
- Faist T., *Transnationalization in International Migration: Implications for the Study of Citizenship and Culture*, „Ethnic and Racial Studies” 2000, vol. 23, no. 2, s. 189–222.
- Faist T. i in., *Transnational Social Protection: Migrants' Strategies and Patterns of Inequalities*, „Population, Space and Place” 2015, vol. 21, no. 3, s. 193–202.
- Felski R., *Literatura w użyciu*, przeł. Joanna Borkowska i in., Poznań 2016.
- Flandrin J.L., *Historia rodziny*, przeł. A. Kuryś, Warszawa 1998.
- Fornalczyk-Lipska A., *Odmienność narodowa i etniczna w najnowszej polskiej literaturze dla młodego odbiorcy a wyzwania edukacji międzykulturowej*, „Kultura i Edukacja” 2017, nr 1 (115), s. 15–30.
- Foucault M., *Gouvernementalität. Gouvernementalität der Gegenwart*, red. T. Lemke, S. Krassman, U. Brockling, Frankfurt am Main 2000.
- Geertz C., *Dichte Beschreibung. Beiträge zum Verstehen kultureller Systeme*, Frankfurt am Main 1987.
- Gosk H., *Narracje migracyjne w literaturze polskiej XX i XXI wieku*, Kraków 2012.
- Granice i pogranicza w perspektywie orientalistycznej. Szkice o literaturze i kulturze*, red. A. Bednarczyk, M. Kubarek, M. Szatkowski, Kraków 2017.
- Gromadzka B., *Tożsamość migracyjna w literaturze dla dzieci i młodzieży oczyma niepolских pisarek – na przykładzie powieści Pankaganga. Myśl obieg Vali Þórsdóttir i Kasienka Sarah Crossan*, „Dzieciństwo. Literatura i Kultura” 2022, vol. 4, nr 1, s. 67–91, <https://doi.org/10.32798/dlk.947>.
- Hanson R., Hanson F., *Rezyliencja. Jak ukształtować fundament spokoju, siły i szczęścia*, przeł. A. Sawicka-Chrapkiewicz, Sopot 2018.
- Holland N., *The Dynamics of Literary Response*, New York 1975.
- Hunt P., *Narrative Theory and Children's Literature*, „Children's Literature Association Quarterly” 1984–1985, vol. 9, no. 4, s. 191–194.
- Jackson P., *Maps of Meaning. An Introduction to Cultural Geography*, London 1989.
- James A., James A.L., *Constructing Childhood. Theory, Policy and Social Practice*, England 2004.
- James A., Jenks Ch., Prout A., *Theorizing Childhood*, Cambridge 1998.
- Janik A., *Emocje w badaniach nad dzieciństwem. Studia z socjologii dzieciństwa i socjologii emocji*, „Przegląd Pedagogiczny” 2015, nr 2, s. 195–215.
- Jauss H.R., *Wzorce interakcji w procesie identyfikacji z bohaterem*, [w:] *Współczesna myśl literacka w Republice Federalnej Niemiec*, red. H. Orłowski, przeł. M. Łukasiewicz, W. Bialik, M. Przybecki, Warszawa 1986.

- Jędrzejczyk D., *Krajobraz kulturowy jako metafora życia*, [w:] *Kultura jako przedmiot badań geograficznych. Studia teoretyczne i regionalne*, red. E. Orłowska, Wrocław 2002.
- Kosmalska J., *Twórczość Polaków na Wyspach Brytyjskich. Transnarodowy zwrot w polskiej literaturze*, „Teksty Drugie” 2016, nr 3, s. 165–186.
- Kostecka W., *Czym jest wielokulturowa literatura dziecięca i młodzieżowa i jak ją badać? Propozycje metodologiczne z perspektywy literaturoznawczej w kontekście polskim*, „Wielogłos” 2021, nr 1 (47), s. 123–149.
- Kostecka W., *Dziwne – odmienne – obce. Dziecko jako Inny we współczesnej polskiej prozie dziecięcej i młodzieżowej*, „Literaria Copernicana” 2017, nr 3 (23), s. 91–109.
- Kowalczyk K., *Afektywno-emocjonalne pojmowanie dziecięcego ciała w literackich narracjach o II wojnie światowej (na przykładzie Dzieci, których nie ma Renaty Piątkowskiej)*, „Er(r)go. Teoria – Literatura – Kultura / Er(r)go. Theory – Literature – Culture” 2022, nr 45, s. 231–248.
- Krajewski M., *Badając codzienność*, [w:] *Życie codzienne (w) Archiwum*, red. M. Zawodna-Stephan, Poznań 2019.
- Kruszewska-Kudelska A., *Polskie powieści dla dziewcząt po 1945 roku*, Wrocław 1972.
- Krzyżowski Ł., *Między gminą Radgoszcz a resztą Europy. Ku antropologii transmigracji*, Kraków 2009.
- Leszczyński G., *Bunt czytelników. Proza inicjacyjna net generation*, Warszawa 2010.
- Libura H., *Geografia i literatura*, „Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej” 1990, s. 107–114.
- Literatura utracona, poszukiwana czy odzyskana. Wokół problemów emigracji. Studia i szkice*, red. A. Andres, J. Wolski, Rzeszów 2003.
- Literatura zaangażowana – koncepcje, programy, realizacje. Czy potrzebna nowa definicja?*, red. E. Ziętek-Maciejczyk, P. Cieliczko, Warszawa 2006.
- Lutomierski M., *Doświadczenia uchodźstwa i emigracji w polskiej literaturze dla dzieci i młodzieży na obczyźnie. Rekonesans*, [w:] *Z ojczyzny do obczyzny. Doświadczenia uchodźstwa polskiego*, red. R. Kleśta-Nawrocki, M. Lutomierski, A. Trapszyc, Toruń 2017, s. 305–330.
- MacCallum R., *Ideologies of Identity in Adolescent Fiction: The Dialogic Construction of Subjectivity*, New York 1999.
- Mandes S., *Życie codzienne jako przedmiot badań w naukach społecznych*, [w:] *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/zycie-codzienne-jako-przedmiot-badan-w-naukach-spoecznych;4003254.html> (dostęp: 15.10.2023).
- Martuszevska A., *Powieść i prawdopodobieństwo*, Kraków 1992.
- Maryl M., *Interpretator czy czytelnik? Projekt badań empirycznych nad stylami odbioru*, http://www.academia.edu/5544682/Interpretator_czy_czytelnik_Projekt_bada%C5%84_empirycznych_nad_stylami_odbioru (dostęp: 15.10.2023).
- Maryl M., *Sztuka czytania? Mieke Bal w teorii i praktyce*, „Teksty Drugie” 2013, nr 4 (142), s. 312–326.
- Miall D., Kuiken D., *Aspects of Literary Response: A New Questionnaire*, „Research in the Teaching English” 1995, no. 29, s. 37–58.
- Miall D., Kuiken D., *The Form of Reading. Empirical Studies of Literariness*, „Poetics” 1998, vol. 25, no. 6, s. 327–341.
- Michalewska A., *Recenzja książki Lato powyżej zera*, <https://www.granice.pl/recenzja/lata-powyzej-zera/18752> (dostęp: 15.10.2023).

- Michułka D., *Dorastanie w „banalnej rzeczywistości” śląskich prowincji – powieści Anny Cieplak jako przykład literatury zaangażowanej*, [w:] *Młody Śląsk. Dzieci, młodzież i literatura regionu*, red. E. Białek, D. Michułka, W. Browarny, Wrocław 2023.
- Michułka D., *No Way Out? On Communicative and Axiological Confusion of Protagonists in Books for Young Readers in Late 20th and Early 21st Century (in Poland)*, [w:] *Understanding Misunderstanding*, vol. 2: *Artistic Practices*, red. T. Brzostowska-Tereszkiewicz, M. Rembowska-Płuciennik, B. Śniecikowska, Berlin 2019, s. 157–179.
- Nentwig-Gesemann I., Klar I., *Akcjonizm, regularność i reguły – o kulturze dziecięcych zabaw*, [w:] *Społeczne przestrzenie doświadczenia. Metoda interpretacji dokumentarnej*, red. S. Krzychała, Wrocław 2004.
- Nikolajeva M., *Reading for Learning. Cognitive Approaches to Children’s Literature*, Cambridge 2014.
- Nowoczesność jako doświadczenie*, red. R. Nycz, J. Zeidler-Janiszewska, Kraków 2006.
- Nycz R., *Antropologia literatury – kulturowa teoria literatury – poetyka doświadczenia*, „Teksty Drugie” 2007, nr 6, s. 34–49.
- Nycz R., *Nowa humanistyka w Polsce. Kilka bardzo subiektywnych obserwacji, koniektur, refutacji*, „Teksty drugie” 2014, nr 1, s. 18–40.
- Nycz R., *Poetyka doświadczenia. Teoria, nowoczesność, literatura*, Warszawa 2012.
- Philo Ch., *More Words, More Worlds. Reflections on the „Cultural Turn” and Human Geography*, [w:] *Cultural Turns: Perspectives on Cultural Geography*, red. I. Cook i in., Hoboken 2000.
- Poetyka migracji. Doświadczenie granic w literaturze polskiej przełomu XX i XXI wieku*, red. P. Czapliński, R. Makarska, M. Tomczok, Katowice 2013.
- Rembowska-Płuciennik M., *Autoreferat*, <http://ibl.waw.pl/rembowskapluciennikautoreferat.pdf> (dostęp: 20.10.2016).
- Rosenblatt L., *Literature as Exploration*, New York 1995.
- Rosenblatt L., *The Reader, the Text, the Poem. The Transactional Theory of the Literary Work*, Carbondale 1994.
- Rybicka E., *Kosmopolityczny lokalizm. Doświadczenie przestrzeni w literaturze polskiej po 2000 roku*, https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/9860/rybicka_kosmopolityczny_lokalizm_doswiadczenie_przestrzeni_2015.pdf?sequence=1&isAllowed=y (dostęp: 15.10.2023).
- Rybicka E., *Zwrot topograficzny w badaniach literackich. Od poetyki przestrzeni do polityki miejsca*, [w:] *Kulturowa teoria literatury (2). Poetyki, problematyki, interpretacje*, red. T. Walas, R. Nycz, Kraków 2012.
- Rychter K., *Anna Cieplak „Ciało huty”* [rec.], <https://culture.pl/pl/dzielo/anna-cieplak-cialo-huty> (dostęp: 15.10.2023).
- Schiraldi G.R., *Siła rezylencji. Jak poradzić sobie ze stresem, traumą i przeciwnościami losu?*, przeł. S. Pikiel, Sopot 2019.
- Seelinger Trites R., *Disturbing the Universe: Power and Repression in Adolescent Literature*, Iowa 2000.
- Skotnicka G., *Jaka jesteś, polska rodzino, we współczesnej beletryście dla dzieci i młodzieży? Rekonesans tematyczno-problemowy*, [w:] *Kultura literacka dzieci i młodzieży w progu XXI stulecia*, red. J. Papuzińska, G. Leszczyński, Warszawa 2002, s. 79–98.
- Slany K., Ślusarczyk M., Pustułka P., *Polskie rodziny transnarodowe: dzieci, rodzice, instytucje i więzi z krajem*, Kraków–Warszawa 2017.

- Sobolewska J., *Lepiej nie będzie. Recenzja książki Anna Cieplak „Lato powyżej zera”*, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kultura/ksiazki/1719144,1,recenzja-ksiazki-anna-cieplak-lata-powyzej-zera.read> (dostęp: 15.10.2023).
- Sociology of Personal Life*, red. V. May, New York 2011.
- Stets J., Burke P., *Self-Esteem and Identities*, „Sociological Perspectives” 2014, vol. 57, no. 4, s. 409–433.
- Stępień M., *Wśród emigrantów*, Kraków 2007.
- Turner J., Stets J., *Identity Theory*, New York 2009.
- Urbańska S., *Matka migrantka. Perspektywa transnarodowości w badaniu przemian ról rodzicielskich*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny” 2009, R. 35, z. 1, s. 61–84.
- Woźniak J., *Czytając* [Recenzja: Rita Felski, *Literatura w użyciu*, przeł. Joanna Borkowska et al., Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”, Poznań 2016, ss. 170], „Acta Universitatis Wratislaviensis. Literatura i Kultura Popularna” 2016, t. 22, nr 3772, <https://wuwr.pl/lkp/article/view/2877/2803> (dostęp: 15.10.2023).
- Wójcik-Dudek M., „*Homo migrans*”. *Miejsce literatury dla dzieci i młodzieży w edukacji empatii*, „Postscriptum Polonistyczne” 2019, nr 2 (24), s. 31–50.
- Wprowadzenie do badań nad dzieciństwem*, oprac. M.J. Kehily, przeł. M. Kościelniak, Kraków 2008.
- Zaproszenie / Warszawa 11.03 / Spotkanie z Anną Cieplak*, <https://wydawnictwo.krytyka-polityczna.pl/blog/wydarzenie/zaproszeniewarszawa-1103-spotkanie-z-anna-cieplak> (dostęp: 15.10.2023).
- Zdanowicz-Kucharczyk K., *Nowy paradygmat w socjologii dzieciństwa według A. James i A. Prout*, [w:] *Encyklopedia Dzieciństwa*, https://encyklopediadziecinstwa.pl/index.php/Nowy_paradygmat_w_socjologii_dzieci%C5%84stwa_wed%C5%82ug_A._James_i_A._Prout (dostęp: 15.10.2023).

Engaged Adolescence. Teenage Heroes in the Novels of Anna Cieplak in the Perspective of Migration and Causality (“Ma być czysto” – Theory and Practice of Reception)

Abstract

Contemporary Polish literature for young adults (including the novels of Anna Cieplak) is a part of the field of considerations of engaged humanities. It refers to widely understood socio-cultural and moral contexts, addressing the issues of difficult adolescence and the changing family model presented in the perspective of migration, transnationalism and migrant identity. Socialisation and the broadly understood upbringing of children and adolescents in the Silesian province become the fundamental themes of Cieplak’s works. The writer also draws attention to the space in which the characters move (a small-town community) and to the uneasy dialogues of generations. As shown by the study of students’ reception of this work, the novel *Ma być czysto* (*It is Supposed to Be Clean*) confirmed the above theses. The students recognise that the psychological portraits of the female protagonists presented in the book are convincing and rich and provoke deeper considerations of an existential-ethical nature. The statements of students prove their engagement with reading while also referring to empathy towards families with migration experience and the challenges faced by modern teenagers trying to define their own identity.

Keywords: engaged humanities, migrant identity, contemporary Polish novel for young people, sociology of childhood, reception practice

Dorota Michułka – doktor habilitowana, profesor Uniwersytetu Wrocławskiego, kierowniczka Zakładu Edukacji Polonistycznej, polonistka i historyk, członkini Zespołu Dydaktycznego Rady Języka Polskiego PAN i Komitetu Głównego Olimpiady Literatury i Języka Polskiego dla Szkół Podstawowych (IBL PAN), IRSCL, MSA, Childrens History Society, Centrum Badań Literatury dla Dzieci i Młodzieży UW. Autorka ponad 200 publikacji wydanych w Polsce i za granicą (np. w wydawnictwach Routledge i Brill, w takich czasopismach jak: „Childrens Literature in Education”, „Bookbird”, „Zagadnienia Rodzajów Literackich”); redaktorka i współredaktorka 20 książek, w tym dwóch monografii, np. *Ad usum Delphini. O szkolnej edukacji literackiej – dawniej i dziś* (2013); inicjatorka i redaktorka serii wydawniczej „Kultura literacka dzieci i młodzieży” (WUWr) (z Sabiną Światałą); redaktorka naczelna międzynarodowego czasopisma naukowego „Filoteknos. Children’s Literature – Cultural Mediation – Anthropology of Childhood”. Zajmuje się literaturą dla dzieci i młodzieży, edukacją literacko-kulturową (także w ujęciu historycznym), szkolną recepcją literatury i kultury. W latach 2000–2005 pracowała jako lektorka języka polskiego i wykładowczyni literatury i kultury polskiej w Finlandii (Slaavilainen filologia laitos, Tampereen yliopisto, Suomi); uczestniczka licznych konferencji zagranicznych, stypendiów (np. w USA, Niemczech, Holandii) i staży.

